І.А. Свінціцький

Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця, м. Київ

БАГАТОГРАННИЙ ТАЛАНТ ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА АНДРІЙОВИЧА КИСЕЛЯ

Резюме

У статті наведено основні віхи життя та діяльності видатного педіатра, заслуженого діяча науки, професора Олександра Андрійовича Киселя. Особливу увагу приділено його особистому внеску в становлення та розвиток наукового руху студентів-медиків у нашій країні. Розглянуто напрями наукових досліджень (вивчення особливостей патогенезу, клінічного перебігу, діагностики і лікування туберкульозу, гострої ревматичної гарячки, малярії, мікседеми тощо), засади педагогічної, лікувально-консультативної та громадської діяльності легендарного вихованця медичного факультету Імператорського університету Св. Володимира.

Ключові слова

Олександр Андрійович Кисіль, Клінічне товариство студентів-медиків Імператорського університету Св. Володимира, педіатрія, історія медицини.

Видатний науковець, талановитий освітянин, неперевершений дитячий лікар, самобутній організатор… Ще не одним подібним епітетом можна охарактеризувати легендарного вихованця медичного факультету Імператорського університету Св. Володимира Олександра Андрійовича Киселя — особистість, яка заклала міцний фундамент для становлення та розвитку наукового руху студентів-медиків у нашій країні.

Майбутній геніальний педіатр з'явився на світ 19 (31) серпня 1859 року в місті Києві. Початкову освіту він здобув удома, а в 1870 році був зарахований до 2-го класу Києво-Подільської прогімназії, яку закінчив через 3 роки. Після цього хлопчина перейшов до 5-го класу 2-ї київської гімназії, де й одержав у 1878 році атестат зрілості. Наступні ж 5 років життя юнака були нерозривно пов'язані з медичним факультетом Імператорського університету Св. Володимира. Окрім власне навчання, в цей період відбувається формування його особистості й активної життєвої позиції. Олександр мав честь спілкуватися і переймати знання та досвід світочів вітчизняної медицини, серед яких особливо щирі та приязні стосунки в нього склалися з професорами Никанором Адамовичем Тржаска-Хржонщевським і Григорієм Миколайовичем Мінхом [11, 13, 14, 28].

Непересічною подією для студентської спільноти стало заснування в 1881 році Клінічного товариства студентів-медиків Імператорського університету Св. Володимира — першої на теренах тогочасної Російської імперії молодіжної самоврядної науково-медичної спілки. Першочергова роль та вся ініціатива в зазначеному процесі належала саме нашому герою та деяким його колегам (серед яких були майбутні видатні вчені: хірург Михайло Григорович Черняхівський, дерматолог Петро Васильович Нікольський, інтерніст Феофіл Гаврилович Яновський), які взяли основний тягар організаційної роботи на себе і розробили статут об'єднання. 26 жовтня (7 листопада) 1881 року на загальних зборах студентів 4-го курсу було затверджено остаточну редакцію цього документа й обрано керівний склад новоствореної організації на чолі з Олександром Андрійовичем (фото 1). Діяльність товариства

Фото 1. Студент Олександр Кисіль

© І.А. Свінціцький

БЕЗКОШТОВНА on-line передплата с. 95

доволі швидко набула шаленої популярності, в його засіданнях охоче брали участь як безпосередньо самі студенти, так і відомі професори та лікарі. Незважаючи на неабияку зайнятість через покладені на нього адміністративні обов'язки, Олександр Кисіль також неодноразово виступав із науковими доповідями. Так, на 21-му і 22-му за ліком зібранні він виголосив історію хвороби «Bronchitis putrida», а на 32-му зробив повідомлення на тему: «Мікроскопічне дослідження холеастоми» [7, 20, 21].

Варто зазначити, що Олександр Андрійович проніс любов до свого дітища через усе життя та постійно підтримував тісні контакти з його представниками, завжди давав їм цінні поради [4]. Про надзвичайно приязне ставлення вченого до юних колег свідчить зміст вітальної телеграми, надісланої 23 січня (5 лютого) 1912 року з Москви з нагоди 30-річного ювілею організації: «Сердечно вітаю Клінічне товариство, впевнений в його блискучому майбутньому. Гаряче вірю у величезне значення наукових студентських товариств» [7, 17, 21].

У 1883 році юнак завершив додипломний етап навчання та вирішив полишити Київ і переїхати до Петербургу, де протягом усього наступного року здобував нові знання з різних галузей медичної науки і таким чином готувався до самостійної практичної діяльності. Він прослухав лекції провідних професорів тамтешньої Імператорської військово-медичної академії: Веніаміна Михайловича Тарновського — з венерології, Олексія Герасимовича Полотебнова — з дерматології, Сергія Петровича Коломніна і Карла Карловича Рейєра — з хірургії, Едуарда Едуардовича Ейхвальда — з терапії [4, 14, 16, 18].

У 1885 році О.А. Кисіль став ординатором дитячої клініки професора Миколи Івановича Бистрова. Водночас він часто відвідував лекції, клінічні обходи й амбулаторний прийом пацієнтів професора Сергія Петровича Боткіна. Безпосереднє спілкування з корифеєм терапії мало значний вплив на подальше його формування як клініциста, науковця, освітянина та громадського діяча. Олександр Андрійович завжди з теплотою згадував свого вчителя і був безмежно вдячний йому за підтримку і цінні настанови [5, 13, 16, 18, 19].

Із лютого 1886 року молодий науковець паралельно почав працювати в лабораторії професора Миколи Петровича Івановського, де й виконав дисертацію на здобуття ступеня доктора медицини на тему: «До питання про патологоанатомічні зміни в кістках тварин, які підростають, під впливом мінімальних доз фосфору (експериментальне дослідження)» (фото 2) [9].

Початок 90-х років XIX століття став періодом чергових змін для Олександра Андрійовича. Він

Изъ кабинета проф. Н. П. ИВАНОВСКАГО.

1580/88

КЪ ВОПРОСУ

О

ПАТОЛОГО-АНАТОМИЧЕСКИХЪ ИЗМѢНЕНІЯХЪ ВЪ КОСТЯХЪ

РАСТУЩИХЪ ЖИВОТНЫХЪ ПОДЪ ВЛІЯНІЕМЪ МИНИМАЛЬНЫХЪ ДОЗЪ ФОСФОРА.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИЗСЛѢДОВАНІЕ.

ДИССЕРТАЦІЯ

на степень доктора медицины

Александра КИСЕЛЯ.

Ординатора академической дѣтской клиники проф. Н. И. Быстрова.

№ 3.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

1887.

Фото 2. Дисертація О.А. Киселя

переїхав до Москви, де влаштувався працювати ординатором Дитячої лікарні Св. Ольги, з якою буде нерозривно пов'язано подальші майже п'ять десятиліть його життя. З плином часу цей заклад стане взірцем із належної організації лікувального процесу та наукової діяльності, а на честь нашого героя на одному з корпусів клініки буде встановлено меморіальну дошку [3, 4, 11, 25, 28].

1892 рік ознаменувався стартом викладацької роботи О.А. Киселя на посаді приват-доцента (фото 3) Імператорського Московського університету. Проте в 1911 році він разом із понад 130 іншими працівниками вищої школи добровільно звільнилися в знак незгоди з політикою тогочасного міністра народної освіти Л.А. Кассо. Нагадаємо, що видані цим чиновником циркуляри про заборону функціонування будь-яких молодіжних організацій та права на свободу мирних зібрань студентів спричинили бурхливу реакцію з боку молоді. Для придушення акцій

Фото 3. Приват-доцент О.А. Кисіль

протесту на територію закладу було введено наряди поліції, які не зважали на думку ректора щодо налагодження належного академічного життя, що фактично означало ліквідацію університетської автономії. Зазначені дії були абсолютно неприйнятними для прогресивної професури, ректор та два його помічники склали із себе повноваження, однак керівництво міністерства звільнило їх не лише з адміністративних, а й з викладацьких посад. Після всіх цих подій більшість професорів і приват-доцентів вважали своїм моральним обов'язком підтримати колег і студентство та піти у відставку [12]. Згаданий випадок зайвий раз яскраво характеризує Олександра Андрійовича як людину високих моральних ідеалів, яка завжди відстоювала засади справедливості та демократичні цінності.

Незважаючи на вищенаведені обставини, педагогічна діяльність О.А. Киселя не перервалася, адже з 1910 року він водночас працював професором клініки дитячих хвороб Московських вищих жіночих курсів (у 1921-1924 роках поєднував цю роботу із завідуванням кафедри в 3-му Московському медичному інституті) [1, 11, 18].

Знаменним у житті Олександра Андрійовича став 1927 рік: саме тоді було відкрито Державний науковий інститут охорони здоров'я дітей та підлітків Народного комісаріату охорони здоров'я РРФСР, першим науковим директором якого обрано героя нашої оповіді [26, 27].

Професор О.А. Кисіль (фото 4) залишив у спадок майбутнім поколінням велику скарбницю знань, яка нараховує понад шість сотень наукових праць, а його науково-педагогічна школа представлена низкою професорів і видатних лікарів-практиків. Він належав до активних прихильників впровадження принципів доказовості до повсякденної клінічної практики (ще задовго до офіційної розробки цієї концепції вченими

Фото 4. Професор О.А. Кисіль

з Університету МакМастера), виступаючи проти застосування терапевтичних методів, ефективність і безпечність яких вважав недоведеними. Подеколи колеги не погоджувалися з його думками та поглядами, вважали їх суперечливими. Дійсно, деякі з висловлених ним ідей у майбутньому не отримали свого підтвердження, проте багато з них сприяли значному вдосконаленню тогочасних підходів до діагностики та лікування різних захворювань [4, 11, 16, 19, 23].

Один з основних напрямів наукових пошуків О.А. Киселя — вивчення проблеми туберкульозу [13]. Він доволі детально дослідив особливості клінічного перебігу захворювання в дітей, зміну періодів ремісії та загострення процесу і чинники, що призводять до нього, сформулював теорію про хронічну туберкульозну інтоксикацію, розглядав зовнішній лімфаденіт як її симптом. Олександр Андрійович описав стан периферійного лімфатичного апарату в тяжкохворих, який назвав мікрополіаденією, вказуючи, що множинне збільшення дуже щільних лімфовузлів є несприятливим прогностичним чинником [8, 13, 16].

Значну увагу науковець також звертав на необхідність належної реалізації заходів із протидії цій патології. Серед його досягнень можна згадати налагодження дієвої системи виявлення захворювання в закладах освіти та серед дошкільнят, організацію функціонування першого в СРСР дитячого протитуберкульозного диспансеру, спеціалізованих санаторних дитячих садків і санаторних відділень при загальних дитячих садках, лісових шкіл тощо [4, 13, 16, 22, 24].

Не менш суттєвий інтерес для видатного лікаря становила гостра ревматична гарячка. Олександр Андрійович всупереч поширеній тогочасній думці постійно наголошував, що вона уражає осіб передусім дитячого, а не похилого віку. Він ініціював проведення вивчення поширеності цього захворювання серед дітей, які проживали в північних і південних регіонах Радянського Союзу [2].

О.А. Кисіль детально описав основні клінічні прояви ревматичної гарячки, назвавши їх «абсолютним симптомокомплексом хвороби». Лише згодом (у 1944 році) американським кардіологом Т.Д. Джонсом ці ж ознаки було доповнено так званими малими критеріями. Сьогодні у світовій медичній літературі зазначені діагностичні критерії іменуються критеріями Джонса, а згадки про Олександра Андрійовича, на жаль, відсутні [8, 10].

Варто окремо підкреслити, що за керівництва професора розроблено ефективну на той час систему боротьби проти ревматичної гарячки, базис якої становило «етапне лікування» в лікувально-профілактичних установах. Саме за його ініціативи було організовано першу в СРСР спеціалізовану ревматичну клініку для дітей, науковим

БЕЗКОШТОВНА on-line передплата с. 95

керівником якої він був до останніх днів свого життя [5, 11].

Учений залишив помітний слід також у галузі інфектології: поглиблено вивчав кашлюк, грип, епідемічний цереброспінальний менінгіт, правець, малярію. Так, йому належить пріоритет у визначенні тривалості інкубаційного періоду та хвилеподібності перебігу останньої, описі клінічних проявів хвороби в міжнападний період, виявленні впливу захворювання на затримку фізичного розвитку дитини. У низці його наукових праць висвітлюються різноманітні аспекти патогенезу та лікування вродженої малярії [19].

Олександр Андрійович дотримувався поглядів професора С.П. Боткіна щодо інфекційного ґенезу гепатиту А та запропонував назвати це захворювання на його честь [2, 19, 26].

Вагомих успіхів професор О.А. Кисіль досяг і в царині ендокринології: його перу належить опис клінічного випадку мікседеми в дівчини 5 років, вивчення особливостей перебігу і терапії цієї хвороби [26]. Не залишилися поза увагою вченого також й актуальні питання дитячої пульмонології, гематології, неврології, дерматовенерології, санаторно-курортного лікування тощо [2, 5, 8, 24].

Про лікарський талант Олександра Андрійовича ходять легенди. Він досконало володів методикою фізикального обстеження дитини, надававши важливого значення перкусії та аускультації серця і легень, а також пальпації периферійного лімфатичного апарату [2, 3]. Його клінічні обходи та консультації завжди користувалися величезною популярністю у фаховому середовищі, адже вирізнялися неабиякою чіткістю і простотою викладу [23].

Професійна діяльність видатного педіатра передусім передбачала профілактику захворювань шляхом проведення активної інформаційно-роз'яснювальної та мотиваційної роботи серед населення щодо важливості дотримання засад здорового способу життя. Він вважав, що зазначений напрям має неабиякі потенційні можливості та до нього необхідно залучити як медичну спільноту, так і широку громадськість [6, 19, 22, 26, 28].

Варто зазначити, що герой нашої статті був не лише неперевершеним клініцистом, а й блискучим патологоанатомом, виконував усі розтини померлих дітей власноруч [2].

Педагогічна робота професора О.А. Киселя мала багатовекторний характер. Він брав безпосередню участь у реформуванні системи вищої медичної освіти, активно пропагував ідею надання студентам певної автономії щодо обрання ними найбільш цікавих і необхідних для майбутньої професійної діяльності дисциплін, вітав задум викладання педіатрії на окремому спеціалізованому факультеті.

Лекції Олександра Андрійовича були практично-орієнтованими і завжди супроводжувалися детальним розбором клінічних випадків з обов'язковим окресленням вже з'ясованих аспектів і питань для подальших досліджень [3, 13, 15].

Професор уникав формальної перевірки знань і не вважав відповідь під час заключного іспиту об'єктивним показником успішності студентів. Значно більшого значення він надавав постійному моніторингу і контролю рівня засвоєння ними навчального матеріалу протягом практичного заняття, їх сумлінній роботі біля ліжка хворого і написанню історії хвороби. Олександр Андрійович підкреслював важливість безперервного тісного зв'язку викладача зі студентами, що суттєво полегшує і пожвавлює педагогічний процес, приводить до їх більш відповідального ставлення до справи ґрунтовного опанування предмета [2, 15].

Високій меті фахової підготовки лікаря слугує й науково-практична складова. О.А. Кисіль постійно підкреслював, що кожен медик, який здатний критично оцінювати та систематизувати клінічні спостереження, повинен залучатися до наукової роботи [5]. Він створив при керованій ним кафедрі студентський науковий гурток, на засіданнях якого молодь обговорювала історії хвороб курованих пацієнтів, доповідала результати проведених досліджень і оглядів літератури з різних питань педіатрії, звітувала про здійснену санітарно-просвітницьку роботу та екскурсії до дитячих установ. Професор ставив студентам вимогу максимально самостійно і ретельно виконувати поставлені завдання. На його думку, ця робота є корисною для обох учасників процесу: гуртківці мають змогу поповнити свій багаж знань, а викладачі — підвищити рівень власної педагогічної майстерності [4, 17, 20].

Неймовірно насиченою була громадська діяльність Олександра Андрійовича: учасник і організатор низки наукових форумів, засідань секцій і комісій з дитячих хвороб, міжлікарняних конференцій, член Пироговського товариства і Московського терапевтичного товариства, один з ініціаторів створення Московського товариства боротьби з дитячою смертністю, Ліги боротьби з туберкульозом і Наукового товариства ендокринологів, голова Всесоюзного і Московського товариств дитячих лікарів тощо [5, 15, 19, 26, 28].

Варто зазначити, що професор О.А. Кисіль був всебічно розвиненою особистістю, великим поціновувачем мистецтва і літератури. Із дитинства полюбляв відвідувати мальовничі місця Києва, узбережжя Дніпра, в старшому віці він у вільний час разом із друзями виїжджав за місто й насолоджувався красою природи, а літню відпустку зазвичай проводив на Кавказі [5, 13, 25, 28].

Декількома словами обов'язково маємо згадати й про деякі риси характеру Олександра Андрійовича. За спогадами його друзів і учнів, він завжди вирізнявся особливим приязним ставленням до пацієнтів і колег, повагою до їх праці, широкою демократичністю, доброзичливістю, життєрадісністю, скромністю, ніколи не відмовив у допомозі іншим [23].

Земне життя професора обірвалося 8 березня 1938 року (похований на Новодівочому цвинтарі в Москві), проте пам'ять про цю непересічну особистість живе й досі та глибоко шанується нинішнім поколінням лікарів, а його дітище — студентське наукове товариство Національного медичного університету імені О.О. Богомольця — з 1970 року носить ім'я свого засновника (фото 5). Нашим моральним обов'язком є бережно зберігати та розвивати традиції, закладені славетними попередниками, серед яких одне з чільних місць належить саме Олександру Андрійовичу Киселю [4, 20, 21].

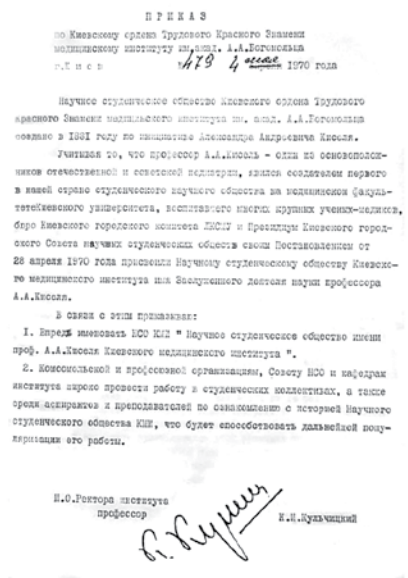

ПРИКАЗ

по Киевскому ордена Трудового Красного Знамени медицинскому институту им.акад. А.А.Богомольца

№ 479 4 апреля 1970 года

Научное студенческое общество Киевского ордена Трудового Красного Знамени медицинского института им. акад. А.А.Богомольца основано в 1881 году по инициативе Александра Андреевича Киселя.

Учитывая то, что профессор А.А.Кисель - один из основоположников отечественной и советской педиатрии, явился создателем первого в нашей стране студенческого научного общества на медицинском факультете Киевского университета, воспитавшего многих крупных ученых-медиков, бюро Киевского городского комитета ЛКСМУ и Президиум Киевского городского Совета научных студенческих обществ своим Постановлением от 28 апреля 1970 года присвоили Научному студенческому обществу Киевского медицинского института имя Заслуженного деятеля науки профессора А.А.Киселя.

В связи с этим приказываю:

1. Впредь именовать НСО КМИ " Научное студенческое общество имени проф. А.А.Киселя Киевского медицинского института ".

2. Комсомольской и профсоюзной организациям, Совету НСО и кафедрам института широко провести работу в студенческих коллективах, а также среди аспирантов и преподавателей по ознакомлению с историей Научного студенческого общества КМИ, что будет способствовать дальнейшей популяризации его работы.

И.О.Ректора института профессор И.Н.Кульчицкий

Фото 5. Наказ по КМІ від 04.05.1970 р. № 479 про присвоєння студентському науковому товариству імені професора О.А. Киселя

Список використаної літератури

1. *Артамонов Р.Г. К 100-летию кафедры детских болезней лечебного факультета РГМУ / Р.Г. Артамонов, С.С. Паунова, С.С. Чакветадзе // Педиатрия. Журнал им. Г.Н. Сперанского. — 2010. — № 5. — С. 156-158.*
2. *Беляева Е.Д. Выдающийся деятель советской педиатрии заслуженный деятель науки профессор А.А. Кисель / Е.Д. Беляева // Вопросы охраны материнства и детства. — 1967. — № 3. — С. 68-73.*
3. *Блохина Н.Н. Московская детская больница Святой Ольги (продолжение) (к 125-летию со дня открытия больницы) / Н.Н. Блохина // Клиническая медицина. — 2013. — Т. 91, № 9. — С. 74-77.*
4. *Віхи життя і діяльності Олександра Андрійовича Киселя (до 150-річчя з дня народження) / В.Ф. Москаленко, В.Г. Коляденко, Я.В. Цехмістер [та ін.] // Український науково-медичний молодіжний журнал. — 2009. — № 3. — С. 6-9.*
5. *Власова А.Н. Александр Андреевич Кисель (к 100-летию со дня рождения) / А.Н. Власова // Советская медицина. — 1960. — № 9. — С. 145-148.*
6. *Громбах С.М. Профилактические взгляды А.А. Киселя (к 100-летию со дня рождения) / С.М. Громбах // Педиатрия. — 1959. — № 8. — С. 12-19.*
7. *История Клинического общества студентов-медиков Императорского Университета Св. Владимира с 1881 по 1913 год. — К., 1913. — 32 с.*
8. *Кисель А.А. Избранные труды: юбилейное издание к 100-летию со дня рождения (1859-1959 гг.) / А.А. Кисель. — М.: Медгиз, 1960. — 428 с.*
9. *Кисель А.А. К вопросу о патологоанатомических изменениях в костях растущих животных под влиянием минимальных доз фосфора: дис. ... д-ра мед. / А.А. Кисель. — СПб: Тип. М-ва Внутр. Дел, 1887. — 33 с.*
10. *Коваленко В.Н. Ревматология как одна из важнейших проблем медицины / В.Н. Коваленко, А.Г. Каминский // Український ревматологічний журнал. — 2000. — № 1. — С. 3-8.*
11. *Конюс Э.М. Александр Андреевич Кисель и его школа: монография / Э.М. Конюс. — М.: Изд-во Центр. ин-та усовершенствования врачей, 1949. — 347 с.*
12. *Маркин В.Л. «Университетский протест» 1911 г. и реакция российского общества / В.Л. Маркин // Вестник Московского университета. Сер. 8: История. — 2009. — № 5. — С. 10-19.*
13. *Незлин С.Е. А.А. Кисель (к 125-летию со дня рождения) / С.Е. Незлин, В.А. Фирсова // Проблемы туберкулеза. — 1985. — № 7. — С. 76-78.*
14. *Нетяженко В.З. Життя та наукова діяльність О.А. Киселя — засновника студентського наукового товариства (1859-1938 рр.) / В.З. Нетяженко, П.В. Лапін // Медичні кадри. — 2006. — № 6. — С. 3-4.*
15. *Паунова С.С. К 150-летию со дня рождения Александра Андреевича Киселя (1859-1938) / С.С. Паунова, П.Д. Ваганов, Э.Ю. Яновская // Педиатрия. Журнал им. Г.Н. Сперанского. — 2010. — № 2. — С. 156-158.*
16. *Похитонова М.П. А.А. Кисель, его значение в развитии учения о детском туберкулезе / М.П. Похитонова // Проблемы туберкулеза. — 1959. — № 8. — С. 97-103.*
17. *Савватимская Н.П. К истории развития научных студенческих обществ в медицинских институтах и роль профессора А.А. Киселя в их организации / Н.П. Савватимская // Педиатрия. — 1975. — № 7. — С. 71-72.*
18. *Савватимская Н.П. Профессор А.А. Кисель (1859-1938) / Н.П. Савватимская // Педиатрия. — 1963. — № 4. — С. 83-85.*
19. *Савватимская Н.П. Профессор А.А. Кисель и его роль в развитии советской педиатрии / Н.П. Савватимская // Медицинская сестра. — 1953. — № 4. — С. 25-31.*
20. *Свінціцький І.А. Олександр Андрійович Кисіль — видатний організатор студентської науки / І.А. Свінціцький // Український науково-медичний молодіжний журнал. — 2012. — № 1. — С. 5-8.*
21. *Свінціцький І.А. Студентське наукове товариство імені О.А. Киселя: славетні сторінки минулого та перспективи на майбутнє / І.А. Свінціцький // Український науково-медичний молодіжний журнал. — 2011. — № 1. — С. 6-16.*
22. *Соколов Е.И. А.А. Кисель — выдающийся деятель советской педиатрии: монография / Е.И. Соколов. — М.: Медгиз, 1957. — 44 с.*
23. *Соколова-Пономарева О.Д. Воспоминания об А.А. Киселе / О.Д. Соколова-Пономарева // Педиатрия. — 1959. — № 8. — С. 6-12.*
24. *Тамбовцев П.Д. А.А. Кисель — организатор и пропагандист санаторно-курортной помощи детям в СССР (к 30-летию со дня смерти) / П.Д. Тамбовцев // Педиатрия. — 1968. — № 9. — С. 78-81.*
25. *Харламов Е.В. Российская школа бескорыстия: монография / Е.В. Харламов, О.Ф. Киселева. — Ростов н/Д: Книжкин Дом, 2012. — 348 с.*
26. *Ширвиндт Б.Г. Очерк деятельности заслуженного деятеля науки проф. А.А. Киселя / Б.Г. Ширвиндт // Педиатрия. — 1959. — № 8. — С. 3-6.*
27. *Этапы большого пути (1927-2012). Московскому НИИ педиатрии и детской хирургии — 85 лет / Под ред. А.Д. Царегородцева, В.В. Длина, Ю.Л. Мизерницкого. — М.: Прессарт, 2012. — 482 с.*
28. *Svintsitskyi I. Outstanding scientist and public man Oleksandr Kysil (to the 150th anniversary from the date of birth) / I. Svintsitskyi, Yu. Stopolyanska // Науковий вісник Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. — 2009. — № 4. — С. 334-338.*

Надійшла до редакції 19.06.2017

БЕЗКОШТОВНА on-line передплата с. 95